

folymat, de mindenesetre az alkotmánybíróság határozata alapján a jelenlegi alkotmányos keretek között kevés további újdonság bevezetése lehetséges a spanyol területi rendszer egészébe. Ez egyfelől pozitív abból a szempontból, hogy harmincéves folyamatos változás után finomhangolások mellett a stabilitás korszaka veheti kezdetét. Azonban negatív abból a szempontból, hogy a nemzetiségek további igényeinek kezelése nehézségekbe ütközhet.

MAGYAR MŰLT

Kovács Kálmán Árpád

A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján II. rész

1761 márciusában a püspök [ti. Aron püspök] már Erdélyhez közeledett, és az udvari vezetők is úgy számoltak, hogy hivatalát néhány hónapon belül elfoglalhatja. Közben azonban részben a Gubernium, részben más magánszemélyek („*particularen*”) jelentették, hogy idegen küldöttek bujtogatására a tartomány hivatalnokainak elnézése és hanyagsága által Erdély némely részén a nem unitus nép mozgalmi és nyugtalansága („*Ungestimmigkeit*”) odáig jutott, hogy titkos összejövetelek tartásába, lázító levelek küldözgetésébe („*herumzutragen*”) kezdtek, melyekben az unitus egyháziak elűzését parancsolták. Nyilvánosan egy a karlócai metropolita által a Temesi Bánságból adandó nem unitus püspök hírére kezdtek kelteni. Néhány templomot ismét elvettek az unitusoktól, és ezekből elűzték az unitus papokat, és a többségeik minden ellenkező értelmű tanácsát és parancsát figyelmen kívül hagyták. Már ez is rendkívül káros volt Őfelsége szolgálatára és Erdély nyugalma nézve. Katonáság (ami különben a leghatásosabb eszköz lett volna az elszabadult románság megfékezésére) alig volt az országban, de alkalmazása minden más kemény eszköz mellett amúgy sem tűnt tanácsosnak, nehogy a netalán bekövetkező visszas következmények miatt Ő Császári Királyi Apostoli Felsége tekintélye („*Authoritae*”) szenvedjen csorbát. Márpedig cselekedni kellett, mert az elszabaduló események láncolata hamarosan újabb engedményeket kívánt volna. Az újabb „rendetlenségek”-nek és „gonosztettek”-nek már csak

a legfelsőbb tekintély tudott gátat szabni. A lassanként Erdélybe érő új püspöknek mindenesetre meghagyatott, hogy ezzel a nyakas néppel szelíden („*gelinde*”) bánjon. Az udvar ezen túl két irányban kezdett lépéseket a nyugalom helyreállítása érdekében.¹ A karlócai metropolitának Mária Terézia már korábban megparancsolta, hogy az Erdélyben elterjedt híreket egy saját okirat kiadásával („*mittelst publiquen eigener Urkund*”) nyilvánítsa hamisnak és megalapozatlannak. Erdélyben pedig Ófelsége nevében ki kellett hirdetni, hogy Ófelsége mindössze jóakaratból és kegyességből, valamint a zavargások lecsendesedésének reményében („*angehofter Besserung derer Tumulten*”) döntött legkegyelmesebben úgy, hogy leállíttatja a további vizsgálatokat és jogi eljárásokat, és borít fátylat a korábban történetekre. Azok a görög rítusú románok, akik addig elkülönültek („*abgesondert*”) az unitusoktól, és nem unitusoknak nyilvánították magukat, pópáikkal együtt azokon a helyeken és állapotban, ahol és ahogy akkor voltak, vallásuk szabad gyakorlatában megtérteknek nyilvánítottak. Ehhez azonban a következő feltételeket („*Bedingnüße*”; „*Bedungnussen*”) kellett betartaniuk. Az unitusoktól erőszakos módon elvett templomokat vissza kellett adniuk, a letett vagy egyszerűen elűzött unitus egyháziakat hivatalukba és járandóságaikba („*Beneficia*”) ismét be kellett helyezniük, ezután pedig tartózkodniuk kellett mindenféle erőszakos templomfoglalástól. Vallásgyakorlatukban nyugodtan kellett viselkedniük. Tilos volt az unitus papságra és népre gyalázkodásokat szórniuk vagy sérelmeket okozniuk. Szigorúan tilos volt az unitusokat titokban vagy nyíltan elszakadásra serkenteniük. Mindezt összefoglalva tilos volt az unitus vallásnak bármi kárt vagy hátrányt okozniuk. Titkos összejöveteleket ne tartsanak, idegen („*auswärtige*”) küldötteket, akik eddig csupa valótlanságot terjesztettek, a továbbiakban ne fogadjanak be, ne adjanak szavuknak hitelt, hanem azonnal jelentsék ezeket az eltévelyítőket („*Verführer*”) felsőbbsegeknek, akik iránt viszont a legnagyobb tiszteletet és engedelmességet tanúsítsák. Magukat hűséges, engedelmes, egymással és másokkal szemben is békeszerető alattvalókként kellett

¹ Bár látszólag két külön intézkedésről van szó, a szöveg a nehezen lefordítható „So ..., dann ...” kötőszavakkal egyértelműen összekapcsolja őket.

viselniük. Végül kezeskedniük kellett azokért a pópáikért, akik Erdélyen kívülről érkeztek közéjük, hogy azok nem törtek a legfelsőbb jog és uralom („*Regierung*”), valamint Erdély általános békéje és jóléte ellen, és a későbbiekben sem fognak illetetni. A nem unitusok ígéretet is kaptak arra, hogy ezeknek pontos betartásával maradéktalanul részesülnek Ófelsége nagy kegyelmében, éppen úgy, ahogy „érdemeik” szerint várhatják a legkeményebb igazságszolgáltatást, ha megátalkodnak nyakasságukban.

Minderről a szokásos módon a Guberniumhoz ment a publikáció, mely a továbbiakban a népet megfelelően tájékoztatta.

A fogarasi unitus püspököt értesítették Ófelsége legfelsőbb engedélyéről és kifejezett akaratáról, valamint figyelmeztették, hogy a nem unitus hitűeket, legyenek azok pópák vagy világiak, ne üldözze, hanem a fenti feltételek mellett mint megtérteknek („*als Tolerirten*”) engedje a szabad vallásgyakorlatot, és mindenképpen jó reménységgel legyen az iránt („*sich allerdings anhoffen ließe*”), hogy így a felkorbácsolt indulatok ismét megnyugodhatnak.

A Guberniumnak arra kellett a lehető legnagyobb gondot fordítania, hogy Ófelsége akaratát minden szempontból figyelembe vegye, de ez a türelem a továbbiakban ne terjesztessék ki azokra a kerületekre, amelyekben az unió fennmaradt, s ebbéli tevékenységének eredményéről jelentéstételre is kötelezték. Egyúttal az erdélyi hivatalnokokat és birtokosokat a nevezett Guberniumon keresztül komolyan figyelmeztették, hogy mivel rájuk nem ok nélkül az a gyanú vetül, hogy részben hanyagságuk, részben gondatlanságuk vagy szándékos bujtogatásuk a skizmának lendületet adott, ezért a jövőben a legnagyobb gondossággal hárítsanak el minden olyan dolgot, ami a népet fellázítaná vagy erre alkalmat adhatna. Az erőszakteteleket vagy titkos összejöveteleket akadályozzák meg, a küldötteket vagy a nép eltévelyítőit ne merészeljék se befogadni, se megtérni. Amennyiben ilyenek az unió mellett kitartó helyeken vagy kerületekben felbukkannának, azonnal vegyék őrizetbe, és további legfelsőbb rendelkezésig tartsák is elzárva őket.

Az uralkodónó bízott abban, hogy figyelmeztetése elég lesz. Az előírásait megszegő hivatalnokokkal és birtokosokkal szemben ugyanakkor felfüggesztéssel és fizetésük megvonásával kellett eljárni, még

abban az esetben is, ha ezek a hivatalnokok fizetésüket a közösségtől („*ex publica communitatum*”) vagy a [szász] allodiális kasszából kapták. Az unitus helyeken felbukkanó gyanús görögkeletiek ellen pedig a továbbiakban a császári-királyi parancsoknak megfelelően mint térítők („*Übertrettere*” [sic!]) ellen az erdélyi törvények alapján a Guberniumnak ipso facto feltétlenül el kellett járnia, és az ilyen eljárásokról kivétel nélküli jelentéstételre kötelezték.²

Ezeket a feltételeket és korlátozásokat vetette aztán be az uralkodónő Dionysius püspök instrukciójába is,³ illetve már Novakovich püspök instrukciójában gondoskodott arról, hogy az erdélyi nem unitus klérus sajátos helyzetét mérjék föl.⁴

1761 elején⁵ az új erdélyi főhadiparancsnokot, Nikolas Adolf von Buccow bárót egy bizottság elnökletével bízta meg, melynek rendeltetése volt kivizsgálni a helyzetet. Buccow karhatalmat és tüntetőleg fel-

² MOL A108 2. csomó 308r-311v az 1759. június 6-i miniszteriális konferencia jegyzőkönyve. 311v.

³ HHStA StRP 328/1770 Blümeigentől került az Államtanácshoz. exp.: 1770. január 28. Billet gróf Breunerhez.

⁴ „... *den eigenen Stand des nicht unirten Cleri dieses bezirkes zu erörteren ...*” – MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 527v.

⁵ S. Dragomir az 1761. március 12-i konferencia határozatairól beszél, ezt a dátumot I. Tóth Zoltán (i. m. 222. old.) is átvette. Trócsányi Zsolt (Erdélyi konferenciák lásd korábban 271–272. old.) szerint 1761. március 12-én nem tartottak konferenciát erdélyi ügyben. Szerinte a végső döntést már az 1761. január 22-i konferencián meghozták. Egy 1771-es jegyzék (EUK 1771:1528 Specificatio Petorum Incl. Cao. Rea Deputation Aulicae in Illyricis Die 2dum Martii 1771 communicatorum) március 14-ről keletkezeti az egyébként az EUK 146:1761 alatt meg is található Buccow-féle bizottság instrukcióját. (Instructio pro comissariis ad valachorum in Trannia Graeci Ritus unitorum, et non unitorum in puncto Religionis orta gravamina investiganda nominatis de 14. Martii 1761). Dragomir minden bizonnyal az akkori kabineti anyag alapján ismerte a Buccow-féle bizottság instrukcióját, és a korabeli hivatali gyakorlatból visszakövetkeztetve – forrás híján – néhány nappal korábbra feltételezte a döntést. Azzal azonban nem számolt, hogy a lényegi döntést már január végén meghozták, február 27-én a konferencia fő témája már az instrukció megszövegezése volt, és erről a napról keltezte intéztek egy leiratot a Guberniumhoz, amely a bizottság felállításának és a lovassági tábornok kinevezésének tényét már tartalmazta, de magát a bizottsági instrukciót hivatalosan csak kb. két hét múlva bocsátották ki.

vonultatott ágyúkat is vitt magával, és már április 5-én megérkezett Szébenbe. Két nap múlva 40 tagból álló román küldöttség jelent meg előtte egy lojális hangú, de a vallási követelések mellett következetesen kitartó kérvénnyel, amelyből ismételten kiderült, hogy a lázongók tényleg csak vallási célokért küzdöttek. Buccow román és német nyelvű nyomtatott körlevélben hűsvétra gyűlésre hívta az erdélyi román nép képviselőit. Az összegyűlt nagy tömegekkel nem bocsátkozott tárgyalásba, de a magához rendelt, kissé megilletődött és békésnek mutatkozó Sophroniust látszólag le tudta szerelni, kivált hogy közben Novakovics Dénes, az új püspök is megérkezett, és meleg hangon szólt a néphez. Báró Buccownak azzal sikerült megfékeznie a románság nyugtalanságát, hogy a pápának türelmi rendelet kieszközlését ígerte. Mivel ilyen a további elszakadás szigorú tilalmával már létezett, a főhadiparancsnok valószínűleg ennél kedvezőbbet, a szétválasztásra készülődve a korábbi területi korlátozások eltörlését, és egész Erdélyben az unió vagy a görögkeleti vallás melletti szabad (erőszakmentes) hitvallástétel lehetőségét ígerte meg. Ezért cserébe a görögkeleti klérus 100.000 forint donum gratuitumot és nagyobb mennyiségű gabonát ajánlott meg. Az Államtanácsban Borié államtanácsos vérző szívvel bár, de támogatta ennek a türelmi rendeletnek a kibocsátását, mert a románság lecsendesítését csak így remélhették, és a tolerancia már amúgy is egy szükséges rossznak ítéltetett.⁶ Az ajándékban azonban vérdíjat látott, amelynek szennyét csak úgy moshatják le, ha követik az Írás szavait: „*facite vobis amicos ex Mammon iniquitatis*”⁷ és az egész összeget az unió céljaira szentelik. Úgy találta, hogy ez az összeg elegendő lesz az uniós mozgalom új életre keltésére és szilárd megalapozására. Elsősorban szemináriumot kell belőle építeni, ahol az egyesült papokat nevelik, másrészt (az ebből a pénzüsszegeből létrehozott alap kamatait) a papság fizetésére fordítsák. Abban látta ugyanis az unió lassú sikerének fő okát, hogy a papság tudatlan és szegény, a nép támogatására szorul.⁸

⁶ „*Allermasen die toleranz für ein nöthiges Übel allschon ist ermessen worden.*”

⁷ „*Szerezetek magatoknak barátokat a hamis mammonból.*”

⁸ HHStA StRP SRA 1761/2540 Borié vótuma – Ember 1936. 334. old lábjegyzetben; 342. old.

A rendelet meg is született, a befolyt pénzösszeget valószínűleg beolvasztották a balázsfalvi szeminárium királyi alapjába, pontosabban a külön szervezetben működő királyi szeminárium fundusába. Az unitus lelképászorok („*Seelsorger*”) javára felállított alap felhasználásáról azonban 1771 végén báró Brukenthal semmi mást nem tudott, mint ami néhány kancelláriai aktatöredékben előkerült.⁹

Ahogy az unitus klérus hadiadó alóli mentessége volt az oka annak, hogy a görög szertartású pópák legnagyobb része megmaradt az unió mellett, úgy a közösség támogatására ráutalt pópák érzékenyek voltak a nép hangulatára és gondolkodásmódjára is. Érdekes meglátni annak kettősségét, hogy az anyagilag a néptől függő papság függ annak gondolkodásmódjától és érzéseitől, másrészt – mint korábban láttuk – a nép a lelki dolgokban megfontolás nélküli vak ösztön szerint függ papjaitól. Nép és papság olyan szoros összetartozásáról van itt szó, ami a nyugati szemléletű közigazgatási szakemberek számára komoly rejtélynek számított.

A szelíd beszéd módszerét azután a kemény cselekvés követte, és Buccow generális hamarosan „pacifikálta” a románságot.

A Buccow vezette bizottságnak nem volt magyar tagja, annál inkább a kincstartóság német tisztviselője. Bár I. Tóth Zoltán szerint a Gubernium nem volt benne képviselve, kutatásaim szerint ennek a bizottságnak az egyik tagja Möringer guberniumi tanácsos, tartományi főhadbiztos volt.¹⁰ Fő feladata az ortodox–unitus széttagolás volt, annak a megállapítása, hogy ki vallja magát az egyik, vagy a másik felekezethez tartozónak és hogy a templom melyik felekezethez jusson. Egyszerre két összeírást is végeztetett, egyet a politikai hatóságok, egyet pedig az unitus papok segítségével, hogy egyikkel a másikat kiegészítse és ellenőrizze. Az összeírás elvégzése után többé senkinek sem volt joga elhagyni az uniót, aki ezt megtette volna, szigorú büntetésben részesült. Az összeírás világosan mutatta az unió katasztrófáját, 126.652 ortodox csa-

⁹ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 159v-160r.

¹⁰ MOL A 108 20. csomó 156r-165v Báró Brukenthal névtelen irata az erdélyi uniós ügyekről (1771 legvégén). 156r; 162r.

láddal szemben csak 25.164 unitus családot állapított meg; ez összesen 151.816 román családot, illetve 759.080 román lelket jelentett, amelyből csak 125.820 unitus. Az unitusok 515, az ortodoxok 1353 templomot birtokoltak.¹¹

A bizottság munkája során a Habsburg-államhatalom vezető rétege még mindig nem tudott belenyugodni a görögkeleti püspök kinevezésének kérdésébe.¹² Báró Bajtay az erdélyi görögkeleti püspök kinevezését úgy tekintette, hogy ezáltal az unió fenntartása Erdélyben lehetetlenné válik.¹³ Báró Bartenstein előterjesztésében egy fő célból („*primarium objectum*”; „*sich vorgesezten Endzweck*”) vezette le javaslatát, ami „*az Erdélyi Fejedelemség megnyugtatósa*” („*die Beruhigung des Fürstenthums Siebenbürgen*”) volt. Ebből kiindulva az Illír Deputáció elnöke öt tárgyat vett vizsgálat alá.

1) Az erdélyi görögkeleti püspök beiktatásának kérdését. Báró Bartenstein egyetértett a római katolikus püspökkel abban, hogy kívánatos lett volna, hogy a dolog abban az állapotban maradjon, amiben mindig is volt. Ez a helyzet a nem unitusoknak a türelmet („*die Toleranz*”) annyiban hagyta érvényesülni, hogy engedélyezte számukra, hogy egy Erdélyen kívüli, de a birodalmon belüli püspökhöz („*zu einem einheimischen Bischoffen außer Landes*”) forduljanak, és hogy ez a szükséges pópákat fölszentelhesse számukra.¹⁴ Ezzel ki lehetett volna kerülni a nem unitus püspök kinevezését Erdélyben.

Báró Bajtay püspök véleményének értelmezéséhez meg kell jegyeznünk az alábbiakat. A fiktív unió időszakában három öntudatos közös-

¹¹ A Kriegsarchiv 881:1762-re és V. Ciobanu: *Statistica Românilor ardeleni din anii 1760-1762*. (Anuarul Institutului de Ist. Nat. Cluj, III. 1924-25. 616-700. old) című tanulmányára hivatkozva közölte I. Tóth 402. old. a jegyzetekben.

¹² A következő hosszabb szakasz báró Bartenstein egy véleményező előterjesztésének ismertetése és elemzése – MOL A108 2. csomó 352r-353v Báró Bartenstein 1761. június 4-i véleménye.

¹³ „...*Batay die Anstellung eines nicht unirten Bischoffs so ansiehet, als ob darmit die Aufrechterhaltung der Union in Siebenbürgen nicht bestehen könnte.*”

¹⁴ „... *amiben mindig is volt*” – Mint látni fogjuk, a báró Bajtay és báró Bartenstein jellemezte állapot nem azokra és nem úgy vonatkozott, mint 1761-ben, véleményükben tehát egy nagyjából öt évre visszavezethető, aktuális politikai irányelvet, az erdélyi görögkeletiek külső kapcsolatai elvágásának politikáját vetítették vissza a múltba.

ség tudta megőrizni görögkeleti vallását: a kisenemesi szinten élő fogarasi boéreké, a városlakó, inkább görög és szerb eredetű kereskedőké és a brassói románoké. A rimnici püspök, akihez ők tartozni akartak, a török háború lezárásáig birodalmon belülnek számított. Ezért nem lett elzárva az út, hogy hozzá lehessen fordulni („*die Zuflucht zu nehmen*”). Ez mégsem akadályozta meg, hogy „...*a boldogult Császári Felseje dicsőséges uralkodása alatt az unió Erdélyben folyamatosan terjedt és a kitűzött üdvös végcél egyre inkább megközelítettett („beförderet worden ist”), ... anélkül, hogy akkoriban bárkin is erőszak tétetett volna...*”¹⁵ Külpolitikai okokból azonban 1739 után ezek a közösségek nem függhettek Havasalföldtől, és a karlócai metropolitával igyekeztek szoros kapcsolatot kiépíteni.¹⁶ A Vissarion- és a Sophronius-féle mozgalmakat tehát nem egy havasalföldi (vagyis egy birodalmon kívüli) püspökhöz fordulás okozta, hanem a karlócai szerb metropolita „mesterkedései”. A román vajdaságokkal ápoltság veszélyessége mindenekelőtt abban állt, hogy az Erdélyben az unió ellen izgató egyháziak gyakran töltöttek itt (főleg Havasalföldön) korábban hosszabb időt, ide (szintén főleg Havasalföldre) menekültek, s küldötteik innen kiindulva érkezhettek Erdélybe.¹⁷ Emiatt az 1770-es évek elején is fontos tényező maradt, hogy az unióval kapcsolatos intézkedéseket csak akkor lehetett publikálni, amikor a tél beálltával a hó már járhatatlanná tette az utakat a havasokban, s ez az erdélyi románok aggasztó szökéseit és a túloldalról küldöttek („*jenseitigen Emissarien*”) odaérkezését megakadályozta.¹⁸ Tudjuk, hogy a külső egyházi joghatóság mellett 1756 előtt az államhatalom nem avatkozott

¹⁵ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 362v-363r.

¹⁶ I. Tóth 187–188. old.

¹⁷ I. Tóth 156.; 189.; 193.; 195.; 204; 209. old.

¹⁸ HHStA StRP 2105/1770 Az Erdélyi Bizottság 1770. jún. 6-i előterjesztése cirk.: jún. 19., recirk.: jún. 25., aug 12., exp.: aug. 18. Tárgy: azt a kérdést illetően, hogy az erdélyi oláh unitus pópák korlátozását illető („wegen restringirung”) expedíció és a többi, ami ehhez tartozik az Udvari Kamara által tanácsolt módon azonnal expediálandó-e, vagy ki kell ehhez várni a nyugodtabb időket a határoknál („in Confiniis”) vagy legalábbis a következő telet. MOL A108 20. csomó 12r-v. Gróf Blümegen 1772. nov. 30-i notája: Auersperg nov. 28-i notájáról. Tárgy: Auersperg nov. 28-i notájára Cyrillovich erdélyi nem unitus püspök Bécsbe jöveteléről. 12r.

bele a nem unitus görögök fölszentelési módjába.¹⁹ Így történhetett, hogy ennek a vallásnak klérusa legnagyobb részét a Török Birodalom („*in Turcico*”) területén, részben pedig Oroszországban szenteltetett föl, és leginkább idegen, külföldi alattvalókból állt. Egy ilyen kapcsolat lehetséges visszas következésményeit 1756 táján ismerték föl a bécsi udvarban.²⁰ Az udvari elit ekkor adta föl a teljes uniálás fiktív szemléletét, s kezdte tényként kezelni az erdélyi görögkeletiek létét. Ennek a vallásnak az arányát bizonyos becslések „...*az ottani oláhok ötödére*” tették.²¹ Ha pedig létük, viszonylag nagy arányuk letagadhatatlan tény (az oroszok irántuk megnyilvánuló érdeklődését nem is számítva), akkor következőképpen el kell látni a szentségek kiszolgáltatásával. Ez viszont a keleti egyház felfogása szerint is feltételezi a papságot, a papság pedig azt a személyt, aki a papi szentséget²² a görög egyház kánonjainak megfelelő jogérvényes módon („*rechtsbestehend*”) ki tudja szolgáltatni.²³ A bécsi udvar az 1760–70-es években (1758–1782-ig) többfajta úttal próbálkozott

¹⁹ „*Vor dem Jahre 1756. nemlichen wurde in die Art der Ordinarung des Cleri der nicht unirten Griechen in Siebenbürgen ex parte politica nicht eingegangen.*”

²⁰ MOL A108 3. csomó 527r-535v. az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. május 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 527r.

²¹ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 362v-363r. Az osztrák alkancellár 1762-ben báró Buccow által beterjesztett kimutatásokra hivatkozik. Az ezekből kivehető kép nagyságrendekkel realisabb, mint az az Aron-féle 1750-es összeírás, amely az erdélyi románság nem egészen huszadát hagyta meg nem unitusnak. A vikárius klérusának anyagi érdekei miatt és tevékenységének a hatóságok előtti igazolása érdekében is hozott elő az unió illuzionista felfogásának megfelelő adatokat. I. Tóth 187. old. Az anyagi érdek egyébként ott jelentkezett, hogy a két görög rítusú felekezet híveinek számát azért állapították meg, hogy hány papot kell mentesíteni a közterhek alól, és ennek megfelelően a papok és kántorok részére mekkora földet kell kihalásítani a községi vagy a nemesi birtokokból. Nagy lélekszámú községekben 3, közepesekben 2, kisebbekben egy pap kaphatott adómentességet, és Mária Terézia 1743. évi rendeletével ennek alapján szabta meg a papok számát. Nyárády R. Károly: Erdély népességének etnikai és vallási tagolódása a magyar államalapítástól a dualizmus koráig. *Erdélyi Múzeum* – 59. kötet, 1997. 1-2. füzet

²² A papság a görög szertartású egyházak felfogása szerint szentség, amelyben a püspök kezeinek rátételével a Szentlélek hatalmát közvetíti a többi szentség kiszolgáltatására.

²³ „...*diese Religion mit ihren ministris sacramentorum, welche das sacerdotium voraussetzen ebenfalls versehen seyn muß...*” – MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kan-

annak a többes feladatnak a megoldására, hogy (főleg) a papszentelés végzésére az erdélyi ortodoxok egy elismert egyházszervezethez tartozó hazai (tehát magyarországi szerb) püspökhöz fordulhassanak, aki a szerb egyházszervezeten belül kitörő joghatósági viták okán nem visz nyugtalanságot Erdélybe, és nem is közvetíti az illír jogokat az erdélyi ortodoxoknak.²⁴ Az első, 1773/74-ig járt út az erdélyi görögkeletiek számára kinevezett magyarországi szerb püspök lett, aki azonban kivételt a karlócai szerb metropolita joghatósága alól.

Bartenstein osztrák alkancellár Bajtay püspök véleménye ellenére nem gondolta, hogy egy exemt erdélyi nem unitus püspök kinevezésétől az uniónak feltétlenül tönkre kellene mennie. Bartenstein továbbra is az unió ügyének kibontakoztatását²⁵ tartotta a legfontosabb feladatnak, amelyhez mindössze nem erőszakot és üldözéseket, hanem békés keresztényi tanítást, szeretetmunkát és a(z) uralkodói) kegy megnyilvánulásait kell eszközül felhasználni.²⁶ Véleménye szerint csak abból látzott, hogy a Sophronius-féle mozgalommal mekkora kár érte Őfelsége szolgálatát („*dem allerhöchsten Dienst*”) és a vallási uniót, hogy a nem unitusoknak több dologban kellett engedni, több dologba kellett beleegyezni, mint azt egy évvel korábban bárki szükségesnek tartotta volna megtenni.²⁷ Ha már viszont a mások hibájából idáig jutott a dolog, akkor nem szabad itt megállni, mert mindaz alapján, amit nyilvánosan ki kellett hirdetni és írásban is ki kellett adni, nem lehet elkerülni a budai püspök beiktatását, sőt sokkal tanácsosabb lenne azt minden további nélkül megtenni. Báró Bartenstein emellett egyetértett abban gróf Uhl-felddel, hogy az adott körülmények között nem volt tanácsos a püspökségnek a karlócai metropolita joghatósága alól kivett állapotáról egy szót

cellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529v.

²⁴ Az illír jogok (illírismus) kérdéskörét lásd később.

²⁵ „*Ausbrütung*” – szó szerint „*kiköltését*”.

²⁶ „...*woferne nur nicht Zwang und Verfolgung, sondern sanfter christlicher Unterricht, Liebes Werke und Gnades Bezeugungen zu deren Ausbrütung zu Hülffe genohmen werden.*” – Bartenstein kiemelései

²⁷ Egy évvel korábban már az addigi nyugtalanságot, erőszaktevételeket és engedményeket is Őfelsége szolgálatára nézve rendkívül károsnak találta a ministerialis conferentia.

is ejteni („*von der exemption etwas zu melden*”),²⁸ mert aggasztó módon új nehézségekhez vezethetett volna, egyúttal pedig a kitűzött végcél eléréséhez szükségtelen volt.

2) A karlócai metropolita Bécsbe rendelésének és megbüntetésének kérdését. Báró Bartenstein számára ismeretes volt, hogy a metropolita mennyire gyanúsán, sőt részben vétkezen viselkedett. De azt is tudta, hogy annyira, amivel őt megvádolták, nem ment el.²⁹ Ennek megfelelően egyelőre nem javasolta Bécsbe rendelését, sőt a büntetés mértékével („*Betrag*” – összeg) sem értett egyet, és ezt a véleményét nyomatékosan megismételte Őfelsége előtt. Az Illír Deputáció a szerb érsek Bécsbe rendelését akkorra javasolta, amikor mindkét hamisításnak a kivizsgálása („*die Inquisitori beeder falsariorum*”) már megtörtént, és ebből már kiderült, hogy a jelenleg ismerteknél több alappal lehet őt felelősségre vonni. Ebbe viszont az adott pillanatban, rögtön belekezdeni, ez új, veszélyes mozgalmakhoz vezetett volna, ami viszont éppen az elsődleges cél elérését nehezítette volna meg.

A szöveg nem árul el többet a nevezett hamisításokról, de a körülmények ismerete alapján több dologra is lehet gondolni. Lehet egyrészt azokra a dekrétumokra, amelyekre alapozva a metropolita erdélyi joghatóságára való igényét 1755 óta igazolta, másrészt azokra a hírsztelésekre is, miszerint a metropolita joghatósága kiterjed Erdélyre is, és ő nemsokára az egyik bánági püspököt nevezi ki Erdély számára, amely hírszteléseket a metropolitának az udvar kényszere hatására 1760 nyara előtt hivatalos okiratban kellett cáfolnia. Elképzelhető, hogy az uralkodónő által el nem fogadott és meg nem erősített dokumentumokra alapozva maga a metropolita bocsátotta ki küldöttét, Sophroniust Erdélybe, de az is, hogy ő alapvetően a Karlócan keringő megalapozatlan hírsztelések hatására maga indult el. Az biztos, a bécsi udvar felfogása szerint Nenadovich arcátlanságára küldötte saját tevékenységével még rá is tett egy lapáttal. Ekkorra már tehát eloszlott az a bizonytalanság, amivel a bécsi udvar a metropolita fellépésére kezdetben reagált. A felismert érdek és a rögzült politikai iránynak megfelelően a dokumen-

²⁸ Az aláhúzás báró Bartenstein kiemelése.

²⁹ Báró Bartenstein kiemelése.

tumok hamisakká lettek nyilvánítva, és ügyükben vizsgálat indult, ami a metropolitát visszaszorította. Ennél tovább az udvar józanabban gondolkodó része egyelőre nem kívánt elmenni, mert a szerb egyházi vezető további megalázása ismét a helyzet elmérgesedését és bizonytalanvá válását vonhatta volna magával. Ezenkívül a Habsburg-államhatalom határozott fellépését mindenképpen a jogszerűség látszatával szeretne volna alátámasztani.

3) A bizottság munkájával kapcsolatban Bartenstein helyeselte Buccow eljárását Szeben szék templomaival és egyházi földjeivel kapcsolatban, mert az véleménye szerint a méltányosság elvének megfelelően („*der Billigkeit gemäß*”) történt. Ennek megfelelően javasolta, hogy Buccow ennek folytatására utasíttassék. A püspök beiktatását a bizottság munkájával teljes egészében összeegyeztethetőnek tartotta. Így ez anélkül megtörténhetett, hogy az az egyházmegyéről való jövőbeni döntést megelőlegezte volna.

A Buccow-féle bizottság munkájának előrehaladása („*Fortsetzung*”) és az erdélyi püspök beiktatásának összekapcsolása valószínűleg azt jelenti, hogy a püspök joghatósága csak azokra a helyekre terjedt ki folyamatosan, ahol a szétválasztás már bizottságilag végbe ment. A püspök valószínűleg nemcsak hogy ezeket vizitálhatta, hanem ezeket kellett is látogatnia. Így lehetett ugyanis csak elkerülni, hogy a korábbi szabadság miatt vallásilag egyértelműen ortodox hovatartozandóságú halmági körzetbe az újonnan kinevezett erdélyi püspök betegye a lábát, és ezáltal az aradi püspökkel való éles és kényes joghatósági vitákba keveredjen.

Az egyházmegyéről való döntés ugyanis éppen ennek a halmági körületnek az egyházkormányzati helyét jelentette. Ez a terület a partiumi megyékhez tartozott, és itt az aradi püspök már a 18. század első felében valós egyházi joghatóságot gyakorolt. A Partium 1733-as rendezése során, Zaránd megye felosztásakor ez a járás Erdéllyel egyesítettett. Helyzete akkor vált igazából kétesé („*anstössige*”), amikor a korábbiakban látott módon sor került egy független erdélyi görögkeleti püspök kinevezésére. 1762. augusztus 27-i döntésében Mária Terézia még függőben hagyta a hely sorsát, így az a Novakovich számára kiállított adományozólevelekbe („*Collationalien*”; „*littera collationalia*”) sem vétetett

be. Végül egy egyelőre még nem ismert időpontban csak kiterjesztették ide az erdélyi ortodox püspök joghatóságát, mert egy az Államtanácsban született 1770. január 12-i uralkodói döntés az Illír Deputáció megfontolásai ellenére azt közölte a metropolitával, hogy Erdély számára, ahová ez a kerület is tartozik, mielőbb kineveznek egy külön püspököt, következésképpen az újonnan választott aradi püspök ezzel a területtel kapcsolatban semmiféle joghatóságra nem vetemedhet.³⁰ 1774 és 1777 között viszont, amikor Erdélyben nem tartózkodott görögkeleti püspök, vikáriusa pedig nem végezhetett papszentelést, az államhatalmi szervek, sőt Major görög katolikus püspök is ismét elismerték az aradi püspök ordinálási jogát a halmági kerületre (de azon kívül nem!).³¹ Amikor 1777-ben a valamikori erdélyi görögkeleti püspököt, Sophronius Cyrilovichot ideiglenesen és visszavonásig érvényes hatállyal felhatalmazták a papszentelés vallásos cselekményének („*auf den actum pia ordinationis*”) végzésére (de egyéb joghatóságra nem), az aradi püspököt valószínűleg – a többi magyarországi görögkeleti püspökkel együtt – ismét eltiltották a halmági kerülettől.³²

4) Visszatérve Bartenstein 1761-es iratára, az előterjesztő szomorú szükségszerűségként vette tudomásul, hogy a Sophronius-féle parancs („*des Sophronii Befehl*”) ilyen formán lett megfogalmazva, de úgy találta, hogy az adott körülmények között valószínűleg mégis számos kedvező hatása lesz („*glaublich viel gutes würcken wird*”).

Ez a Sophronius-féle parancs valószínűleg az volt, amely azt tartalmazta, hogy tartózkodni fog a további mozgolódástól, melyre tőle Buccow reverzálist is vett. Ezt a forradalmár kalugyer nem tarthatta meg, s így a hatóságok elől kénytelen volt elődeinek példáját követve Havasalföldre menekülni. Ott is halt meg később az argesi kolostorban, még sokáig rémítve leveleivel és küldötteivel az erdélyi kormányzatot. Ezekben a levelekben, amelyeket a kortársak „*litterae sophroianae*” vagy „*tidle*

³⁰ HHSa StRP 37/1770 Az Illír Deputáció 1770. jan. 7-i előterjesztése cirk.: jan. 9., exp.: jan. 12.

³¹ MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529r

³² Uo. 534r.

viclene” néven emlegettek, s amelyeket nagyrészt nem maga Sophronius, hanem az erdélyi ortodox papok írták és küldözgették a magyar földesuraknak is, már egészen határozottan megjelenik a társadalmi izgatás a jobbágyság intézménye ellen.

5) Végül utolsó pontként Bartenstein védelmébe vette az erdélyi görögkeletiek esetében a privilégium szó használatát. Használatában azért nem talált semmi megütközésre méltót, mert ebben nem az illír nemzetnek Magyarországon adományozott privilégiumok iránti igénye fejeződött ki (amelynek Erdélyre való kiterjesztése soha nem lett volna tanácsos), hanem azok a privilégiumok és szabadságok, amelyeket a brassóiak a vallásgyakorlat tekintetében élveztek. Mindennek ellenére megnyugtatóképpen az Illír Deputáció elnöke azonnal javasolta azt is, hogy Buccow tábornok a kétféle privilégiumrendszer között lévő nagy különbségről alapos tájékoztatást kapjon.³³

Az uralkodói döntés elfogadta Bartenstein véleményét. Sőt külön kiemelte azt a gondolatot, hogy általában a vallásgyakorlatról való gondoskodásban ebben az országban a nagyobb igyekezetet ne a szigor, hanem a tanítás támogatására fordítsák.³⁴ A döntés a javaslatokkal kapcsolatban csak egy kikötést tett és egy kiegészítéssel élt. A kikötés annyi volt, hogy Bartenstein a Buccowhoz intézendő leirat tervét az erdélyi kancellár meghallgatásával készítse el. A kiegészítés („Beysatz”) pedig – részben szintén Bartenstein nyomán – megerősítette az uniós politika másik ugyanolyan fontos alapelvét. Éppen így („gleichwie”) annál gondosabb figyelmet kell fordítani arra, hogy Erdély falvaiban „az unió lábát” („den Fuß der Union”) megőrizték. A legtöbb faluban sajnos – így a szöveg – csak néhány unitus maradt, akik a templomra nem formálhatnak igényt. Azért, hogy ők meg is maradjanak, a döntés általános szabállyá tett egy egyedi, Káhova falu esetében született rendelkezést. Itt a nem unitusoknak az unitusok részére egy kápolnát kellett építeniük, mely építkezésre az unitusok által birtokolt telket használták föl. Minden ilyen módon építendő új kápolnához 100 forint

³³ Báró Bartenstein kiemelései.

³⁴ „... dann überhaupt pro cura Religionis in diesem Landen eine mehr eyfrige Obsorge nicht nicht in der Strenge, sondern in Beförderung der Lehre anzuwenden seyn will.”

segítség ígértetett, ha a hitterjesztési alap („*der fundus de propaganda fide*”) erre nem lett volna elegendő, akkor a kincstárból („*aus Meinem Aerario*”).

A fentiek alapján is sejthető, hogy a Buccowhoz fűzött ortodox reménységek hamar szertefoszlottak. A Bartenstein által „méltányos”-nak nevezett széttagolás erélyes, sőt néhol véres végrehajtása ráébresztette őket, hogy tulajdonképpen az unió végső töredékeinek megmentését hajtotta végre az osztrák politika. Buccow, hogy rendet és csendességet teremtsen, katonai erővel romboltatta le az Erdély területén található görögkeleti román kolostorokat, amelyek korábban a görögkeleti vallásra csábító kalugyerek központjaiként szolgáltak.³⁵ Míg e kolostorrombolások tartottak, hogy a népet féken tartsa, a katonaság ágyúval felszerelve fel és alá járt az ország románok által lakott vidékein.³⁶

Hamarosan megkötötték a hétéves háborút lezáró hubertusburgi békét, és Erdélyben megint lett katona és nyugalom. Az új püspök, aki nem Karlócától függött, hanem anyagilag a kincstártól, nem sok hasznukra volt, legfeljebb a papszentelés feladatát végezte el. Székhelyéül Brassó külvárosát, Bolgárszeget jelölték ki számára, ahol Buccow tábornok személyesen iktatta be hivatalába 1761 augusztusának végén.³⁷ A püspökség visszaállításáért hálából Novakovics az ortodox hívők körében gyűjtést rendezett a háború folytatásához szükséges költségekre, ami 100 000 forintot eredményezett. Az új püspök folytatta vizitációs körútjait, de a románság becsülését nem tudta megszerezni. Ez a tiszteletreméltó, törődött aggastyán az udvar által rákényszerített tehetlensége és pénzsóvársága miatt nemegyszer lett saját hívei előtt durva gúny tárgyává, amit kénytelen volt szelíden túrni. Érdekes, hogy amikor 1762. szeptember 16-án az uralkodónó már azon gondolkodott, hogy vajon most már további meggondolás nélkül ki lehet-e állítani és bocsátani az adományozóleveleket és a többi expedíciót, akkor már előretekintett, és előírta, hogy az ügylet („*Geschäft*”) befejezése („*berichtigten*”) után egy

³⁵ A kolostorrombolásokból adódó birtokjogi problémákat lásd később.

³⁶ Jancsó 93. old.

³⁷ Az időpontra lásd Jancsó 93. old.

szisztémát („*Systema*”) kell összeállítani,³⁸ és az Erdélyi Kancelláriával való előzetes koncertáció után felterjeszteni arról, hogy hogyan kellene az uniót a jövőben támogatni.³⁹

Az ortodox egyház szervezetének alapjait a királynő az 1762. november 6-i nyílt levélben rakta le,⁴⁰ olyan feltételek mellett, amelyek arra vallanak, hogy az új püspökséget inkább az unió további romlásának megakadályozására, mint az ortodoxia „vigasztalására” létesítette. Így például a püspök teljes megalázásával ért föl, hogy ismételten szigorúan megtiltatták neki, hogy a római katolikus vallás növekedésének és terjesztésének bármilyen módon szembeszegüljön, valamint még kevésbé, hogy unitusokat (a római katolikusok [apostáziájá]hoz hasonlóan) titokban vagy nyíltan az uniótól való elpártolásra izgasson vagy csábítson.⁴¹ Egyébként Novakovich elég jól megfelelt kijelölt szerepének, nem gátolta az unió fejlődését. Egy kis túlzással akár az unió új protektorának is nevezhetnők, aki igyekezett összeegyeztetni a királynő néha kemény parancsait hívei várakozásával, bár ez komoly lelkiismeret-furdalást és lelki szenvedést okozott az idős püspöknek, ami és a felé áradó gúny és megvetés miatt többször kérvényben könyörgött Mária Teréziánál tiszte alól való felmentéséért. A görögkeleti püspökség berendezésének egyetlen komolyabb kedvezménye az ortodox papság fölmentése volt a fejadó alól. Az új rend mindenesetre elszigetelte az erdélyi ortodoxokat Karlócától, és 1762-től kezdve az orosz befolyás is úgyszólván teljesen megszűnt.

Hátra volt még az elszigetelés a román fejedelemség ortodoxiájától, ami a határőrezredek megszervezésével szintén megtörtént. Az

³⁸ Az összefüggő uniós szisztéma kérdéskörét lásd később.

³⁹ MOL A108 2. csomó 365r-367r. Báró Bartenstein 1762. szeptember 23-i előterjesztése 365r.

⁴⁰ Az Erdélyi Kancelláriánál az 501:1762 alatt található meg: Diploma super exemto Graeci ritus in Transylvania non Unitorum Episcopatu; EUK 502:1762 Collationales Episcopatus exempti Graeci ritus in Transylvania non Unitorum pro Dionysio Novakovich una cum Nota Cancellarii de 29. Decembris 1761. Nota B. a Bartenstein de 24. Dec. 1761

⁴¹ „...*serio sibi vetitum esse noverit, ne Romanae Catholicae Religionis incremento, et propagationi quovis modo adversetur, tanto minus Unitos, utpote Romano Catholicos ad defectionem ab Unione seu clam, seu palam sollicitare, aut pellicere praesumat...*” I. Tóth 402-403. old. a jegyzetekben.

ortodox villongások lecsendesítése mellett Buccow megbízatása két román határőrezred megszervezésére is szólt. Dél-Erdélyben, éppen az ortodox viharzónában, az I. román határőrezred felállítása minden különösebb nehézség nélkül sikerült is. Nem úgy a Beszterce városától szinte erőszakkal kicsikart Radna-völgyben, ahol az ortodox jobbágyok már régen bizonygatták szabad voltukat a szász magisztrátussal szemben, minden siker nélkül. Az ötvenes években itt valóságos lázongásra került sor, míg végül Buccow rákényszerítette Besztercét, hogy a megszervezendő II. román határőrezred javára lemondjon 21 Radna-völgyi és két Sajó-völgyi falujáról (1762–63). Ez a 23 falu lett a magja a naszódi határőrezrednek és a kezdete a vidék unióra térítésének, amiben (a későbbi fogarasi unitus püspöknek) Gregorius Majornak⁴² komoly szerepe volt, Halmágyi szerint „*az oláh militia felállításának kezdetekor Buccownak keze-lába volt*”. „*Sok ígéretet tettek – írja ugyancsak Halmágyi –, hogy aki katonává lesz, adót, dézsmát nem ad, jobbágyságból szabadul, nemes ember lesz etc., melyen a parasztság kapván sok számmal és sok faluban reá vette magát és mivel nem unitus nem acceptálta* [vagyis a nem unitusokat nem vették föl határőrnek – K. K. Á.], ezért a schismát néhány ezeren odahagyták”. A nép a jobbágyságtól akart szabadulni, ezért vette fel a fegyvert és az uniót. Csakhamar azonban megcsalatra érezte magát reményeiben, és fellázadt a szervezők ellen. Hiába, mert Buccow bitófával és vesszővel más belátásra kényszerítette. A határőrezredek felállítása elérte célját: kiterjesztette az uniót, szellemi korlátot állított a fejedelemségekbeli és az erdélyi románság közé, emelte a határok és ezzel az állam biztonságát, olcsó katonaságot szerzett a királynak, végül társadalmilag és műveltségileg felemelőleg hatott a román népességre.

Az állam a görög szertartású nem egyesültek alkotmánya – a túrt helyzet

Az erdélyi görögkeleti vallás és egyház közjogi helyzete a túrt (tolerált) státus maradt. Erdély jogrendjében a 17. század óta ismeretes ez a fogalom. Ilyen vallás volt például az 1768-ban szétszórt alvinci anabap-

⁴² Itt szeretném megjegyezni, hogy a neveket a korban általánosan használt latinus formában szeretném megadni.

tistáké. A szombatosság jogi helyzete az 1638-as dési komplanációk óta bizonytalan volt, a 18. században erősen üldözték is. Ennek ellenére fennmaradt. Jogilag az ortodox türelmi pátensek után a görögkeleti válás is ezek helyzetét nyerte el. Ez igaz még akkor is, ha híveinek hatalmas száma és aránya kivételezett helyzetet biztosított is neki ebben a társaságban. Vele szemben ugyanis az államhatalom már meg sem kísérelhette az erőszak alkalmazását.

A túrt (tolerált) vallások addig élveztek szabad vallásgyakorlatot Erdélyben, amíg az államnak ebből valamilyen haszna származott. Ezt a jogukat törvénybe is iktathatták, mint az alvinci közösség esetében, de a bevett vallásokkal ellentétben ez nem számított alkotmányos súlyú jognak. Az erdélyi ortodox vallás és egyház jogai az 1759–61-es újjáalakulás ellenére sem számítottak újaknak. Élt ugyanis az a jogfolytonosság, amely Brassóban végig megtartott, s az unitus egyház 1760 előtti alkotmányában is megőrződött, s összekötötte ezt a vallást a 17. századi erdélyi fejedelmi időkkel, s amelyre a görögkeleti papság „*az ősi szokás jogán*” („*more antiquitus*”) hivatkozhatott. Ezek a jogok az erdélyi görögkeleti papság 1773-as kérelme és sérelmi irata⁴³ alapján a következők voltak:⁴⁴

1) A stólaadományhoz való jog („*Beneficia Stolae*”);⁴⁵

2) Az esperesek („*Archi-Diaconus*”) és a püspök eltartását szolgáló régi jövedelmek (pl. a nép nyelvén „Pominock”-nak nevezett járadék és a korábban az unitusoknál már említett „*Census Cathedralis*”).⁴⁶

⁴³ EUK 1679:1773 Koller nevével ellátva, aki továbbküldte Blümegennek 1773. július 21-én. Az irat két hónappal később Cyrillovich püspök egy másik kérelmével együtt az Államtanácsban is előkerült HHStA StRP 2251/1773 Az Illír Udvari Deputáció 1773. szept. 18-i előterjesztése cirk.: okt. 12., exp.: okt. 16. Tárgy: Sophronius Cyrillovich nem unitus püspök által, illetve az összes nem unitus archidiaconus által benyújtott kérelem, amelyben az első Magyarországra való áthelyezését, a többiek privilégiumaikban és immunitásaikban való megvédésüket kéri.

⁴⁴ Ezen a helyen csak azokat a jogokat veszem elő, amelyre az aláírók mint régiekre vagy egyértelműekre hivatkoznak. A kérelmezett egyéb jogokra, majd később, a konkrét uniós politika lépéseinél térek vissza.

⁴⁵ Uo. 1mo A stóla bizonyos egyházi szolgálatokért (pl. keresztelés, esketés, temetés, misemondatás, stb.) kiszabható díjszabást jelentette.

⁴⁶ Uo. 2o

3) Adómentesség.

A Habsburg-államhatalom elismerte a görögkeleti pópák személyes adómentességét, de ez alapján csak a fejadó alól mentesítették őket,⁴⁷ a termés vagy jövedelem alapján fizetendő hadiadó (contributio) és a földesúrinak számító földjeik alapján nem.⁴⁸ Viselniük kellett a földesúri földjeik utáni terheket, taxákat, robotokat, munkákat is.⁴⁹

4) A templomok és az egyházi telkek szabadsága.⁵⁰

5) Az ortodoxok fölvetették a viszonyosság elvének alkalmazását a házasságjogban, mint igényt.

Sérelmük az volt, hogy egyes nem unitusok házastársi esküjüket megszegve elhagyták feleségüket. Közülük egynémelyek az unitus klérushoz folyamodtak, de kizárólag azért tértek át az unióra, hogy másik házasságot köthessenek egy másik személlyel. Az unitus papok pedig csak azért, hogy ezek az emberek áttérjenek, a házastársát elhagyónak megadták a második fogadalomhoz járulás lehetőségét. Az elhagyott fél – akár ártatlanul is – házasság nélkül maradhatott, ezért a görögkeleti klérus kérelmezte az efféle áttérések, hitszegések, kihágások megszüntetéséről szóló szigorú rendeletek kiadását.⁵¹

Amellett, hogy az ortodoxok általános erkölcsi és emberiségi szempontokat használtak érveik alátámasztására, kérelmükben az is benne rejlik, hogy a görögkeleti pópák által kötöttet az unitus papság is ismerje el szentségi házasságoknak.

⁴⁷ I. Tóth 207. old.

⁴⁸ EUK 1679:1773 3to; 4° Megjegyzés: A görögkeleti esperesek kérvényükben a kiterjesztett adómentességet nemcsak a lelkipásztorra, hanem a kántorra és az iskolamesterre (egyházfira – „*Aedituus*”) is igényelték.

⁴⁹ Uo. 4to.

⁵⁰ Uo. 5to; 6°. Ezt a kérdéskört lásd később.

⁵¹ A fordítási nehézségek miatt közlöm ezt a szakaszt: 7mo *Irrepsit talis abusus: Quod Conjuges Non Uniti violata fide invicem deserentes, hic aut alter eorum confugit ad Unitum Clerum, amplexaq. ideo solum Unione, ut aliud cum alio contrahere possit Matrimonium, datur statim facultas Deserenti ad secunda Vota transeundi; et Pars Deserta, seu innocens manet sine Matrimonio; De tollendis hujusmodi excessibus, fidefragiis, et praevaricationibus serios dari ordines.* Uo. 7mo. Ezt a kérdéskört szintén lásd később.

6) Saját joghatóság, amely a klérus vitáiban egyházi bíróságot jelölt meg első fokon.⁵²

Az ortodoxok 1773-as kérvénye alázatos hangvételű, s legtöbbször alázatosan kér, ezáltal tudomásul veszi túrt helyzetét. Szerzőinek meg sem fordul fejében a hivatalviselés, mint a bevett vallások tagjai számára kijáró alapjog említése. Ennek ellenére a kérvényezők két ponton érezhetően elmozdulnak a bevett vallások jogállása felé: a) az adómentesség kiterjesztésének és b) a házasságjogban a viszonyosság elve alkalmazásának igényében.

Más iratok alapján még az erdélyi görögkeletieket illető két fontos jogot sikerült föltárnom.

7) Jog a saját hitelvekhez.

Bár láttuk, hogy az erdélyi görögkeletiek alkotmányát túrt helyzetének megfelelően mindenkor a közigazgatás alkotta meg, de ennek a közigazgatásnak tekintettel kellett lennie a görögkeletiek saját tanításaira és kánonjogára.⁵³ Amikor 1777-ben az állam az erdélyi ortodoxok papszentelésének kérdését szabályozza, a javasolt intézkedések alapelveit az újszövetségi Szentírás⁵⁴ közkeletű és a görög szertartásúaknál is elfogadott értelmezéséből, a görög katekizmusból, 4. századi zsinatokon⁵⁵ elfogadott kánonokból vezette le.⁵⁶ Csak érdekességképpen jegyzem itt meg, hogy a közös görög gyökerek a görög katolikus püspököt meglehetősen tájékozottá tették a görögkeletiek ügyeiben is. Amikor az ügyet elindító Major erdélyi fogarasi püspök 1777-ben följelentette az

⁵² Uo. 9no.

⁵³ Bár a referens és előterjesztő Kees tanácsos mondataiból újra és újra kiderül, hogy egyértelműen a római katolikus álláspontot tekintette alapnak.

⁵⁴ Apostolok cselekedetei 8. rész 5.; 14-16. versek.

⁵⁵ Az előterjesztés hivatkozik az arles-i zsinat 13. kánonára; az antiochiai zsinat – amelynek döntéseit a görögkeleti és a római katolikus egyház hitbeli kérdésekben nem, csak egyházfegyelmiekben ismeri el – 10. kánonára; a caesareai zsinat 14. kánonára; (latinosan) Epiphanius Cyprius, Aristinus, Basilius, Isidorus, Constantinus, Karmonopolus egyházatyákra és a görög egyház körében nagy tiszteletnek örvendő Balsamor és Zonaras magyarázókra.

⁵⁶ MOL A108 3. csomó 527r-535v az Erdélyi Kancellária és az Illír Deputáció 1777. máj. 14-i közös javaslata az erdélyi görögkeleti papszenteléssel kapcsolatos intézkedésekről. 529v-531v.

aradi görögkeleti püspököt, pontosan tudott hivatkozni azokra a kánonokra, melyek szerint a papszentelés nem méltóságához vagy joghatóságához fűződő, hanem felszentelési hatalom („*nicht potestas dignitatis aut jurisdictionis, sondern potestas ordinis seye*”). Ennek megfelelően az aradi püspök papszentelési Erdély területére nézve (tehát egyházmegyéje határain kívül) bár hatályosan („*Valide*”), de nem megengedetten („*licite*”) történtek.⁵⁷

8) A saját egyházszervezethez való jog.

Az erdélyi görögkeleti papszentelés kérdésének megoldására fölmerült a gondolat, hogy ezt az unitus vagy a római katolikus püspökre kellene ráruházni. Bár Kees tanácsos – katolikus szemszögből nézve – ezeket a szenteléseket érvényesnek („*Valide*”), de egyáltalán nem tanácsosnak nevezi. A nem unitus görög szertartásúak ezt azonnal a kölcsönösségi jogba vágó, vagy nem megengedett dolognak tekintenék („*jure reciproce tanquam illicita angesehen*”). Ez pedig bizonyára felháborodást („*Aufsehen*”) és elégedetlenséget szülne, és az ilyen módon ordinált papokat biztosan mint betolakodó idegen tanítókat kizárnak minden egyházi szolgálatból.

Fennállt tehát a veszély, hogy az erdélyi ortodoxok maguknak vindikálják a kölcsönösségi jogot, amely elméletileg csak a jogilag egyenlő bevett vallásokat illette meg Erdélyben.

A görögkeleti egyház alkotmánya szerint egy egyházi rend („rangfokozat”) érvényes ráruházása csak a magasabb rend hatalmából eredhet,⁵⁸ vagyis a hierarchikus rend érvényesül benne. Ezért szentelték föl Karlócán az erdélyi ortodox püspököket püspökségükbe való elmenetelük előtt.⁵⁹ Ilyen gond egyébként az unitus egyházban nem volt, hiszen a pápai felhatalmazás alapján itt rítusazonosság esetén püspök püspököt is felszentelhetett egy másik egyház számára. Ahogy ez történt Bradács munkácsi püspök esetében, akinek 1000 forint előleget utaltatott ki az

⁵⁷ Uo. 529r.

⁵⁸ *Gemäß der Kirchen Verfassung flüßet die gültige Ertheilung eines ordinis aus der potestate des hoheren ordinis.*

⁵⁹ HHStA StRP 2667/1770 Az Egészségügyi Deputáció (sic!) 1770. júl. 20-ai előterjesztése cirk.: júl. 31., exp.: aug. 3.

udvar, hogy a Pápai Szék parancsa szerint Fogarasra tudjon menni, az ottani püspökhöz a hűségeskü („*Juramenti fidelitatis*”) letételére. Fogarasi fölszentelése után a munkácsi püspöknek Bécsbe kellett mennie, ahol ezt az előleget a rend szerint vissza is kellett fizetnie.⁶⁰ Major esetében miután az összes akadályok elhárultak és a római udvar is megerősítette püspökségét, Bécsben az udvari templomban Mária Terézia és József jelenlétében Bozsicskovics László körösi (svidnicai) püspök 1773. augusztus 23-án fényes szertartás közepette püspökké szentelte. A szertartásra külön válogatott énekeseket hoztak fel Erdélyből. Hasonló körülmények közt szentelték fel a szintén nemrégén kinevezett Bacsinszky András munkácsi püspököt is.⁶¹

A püspöki hatalom és tekintély jelképe a püspöki székhely („*residentia*”; „*residenz*”) és a székesegyház („*Cathedral Kirche*”), amely Erdélyben a görögkeletiek nagy sérelmére a püspök ide-oda helyezgetésével a korszak végéig nem épülhetett ki. Az előterjesztő görögkeleti esperesek ebben a kérdésben is „merészelik” magukat a többi valláshoz mérni. Véleményük szerint Erdélyben a többi vallás püspöke vagy szuperintendense mind állandó székhellyel („*fixam residentiam*”) rendelkezik.⁶² Korábban már volt róla szó, hogy az erdélyi ortodox püspökség székhelyéül kezdetben Brassó külvárosát, Bolgárszeget jelölték ki. Ezt követően a görögkeleti egyház Cyrillovich erdélyi nem unitus püspök székhelyének Resinár faluba való áthelyezését kérelmezte.⁶³ Mária Terézia Bajtay püspök véleménye alapján az erdélyi nem unitus püspök lakóhelyét a jobban ellenőrizhető Nagyszébenbe helyezte át.⁶⁴

A megtúrt állapot egyéb megalázó helyzeteket is teremtett. A Habsburg-államhatalom, amely közigazgatási úton hozta létre, töltötte be és szabályozta az erdélyi görögkeleti püspökséget, nem volt hajlandó azt

⁶⁰ MOL A108 20. csomó 203r-v Gróf Blümege 1772. jan. 21-i irata gróf Auersperghez.

⁶¹ I. Tóth 231. old.

⁶² EUK 1679:1773 Tárgy: Az összes nem unitus archidiaconus által benyújtott kérelem privilégiumaikban és immunitásaikban való megvédésüket kéri. 11mo.

⁶³ HHStA StRP 3982/1770 Bátor Bajtay erdélyi püspök nyilatkozata 1770. okt. 30-i keltezéssel (a többi adat hiányzik)

⁶⁴ HHStA StRP 4210/1770 az Erdélyi Kancellária nov. 25-i előterjesztése, cirk.: nov. 27., exp.: nov. 29.

saját művének elismerni. Cyrillovich püspök átruházó okleveleiben („*in denen Collationalien*”) például az Államtanácsban született döntés kihagyta az „*Episcopatus a Nobis institutum*” kifejezést. A szövegben ehelyett világosan ki kellett fejezni, hogy az uralkodónó *ex pura gratia* határozott úgy, hogy egy püspököt enged.⁶⁵

Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy minden megaláztatása és hátratétele ellenére a görögkeleti vallás jogi helyzete a valódi megtúrt-ság volt. Az ortodoxia elkezdte magát a bevett vallásokhoz mérni, és magának a bevett vallások olyan jogait kérni, mint az egyenrangúság; kölcsönösség; autonómia; püspökének biztosított tekintély. Számuk, mozgalmak és cselekvésük ereje miatt a bécsi udvar is kénytelen volt valódi erdélyi vallásnak tekinteni, bár ennek bevallását az államhatalom minden lehető módon kerülni igyekezett.

Az eseménysort az erdélyi görögkeletiek alkotmányának kérdésköre felől vizsgálva ki kell térnünk az illír jogok kérdéskörére is. Az illírizmus fogalmának az erdélyi ortodoxia megítélésében is nagy szerepe volt. Ha az illírizmus egyenlő az ortodoxiával (ami a század első felében általánosnak tűnő felfogás), akkor az illír nemzet jogai az erdélyi románoknak is kijárnak, még inkább a bánági, Arad vidéki, zarándi és bihari románoknak, akik fölé a karlócai metropolitának, az illír nemzet elismert fejének a joghatósága ténylegesen kiterjedt. Ha viszont az illír nemzet a szerb nemzettel és nem az ortodox vallással egyenlő, akkor az erdélyi unitusokat is miért ne lehetne – par analogiam – külön nemzetnek és nem csupán vallásnak tekinteni, és megfelelő politikai jogokkal ellátni? A kérdésben igen nagy bizonytalanság és homály uralkodott, amelyet – mint láttuk – a karlócai metropolita erdélyi jogérvényének elismertetésére is igyekezett kihasználni. A bihari vallási unió, majd az erdélyi események kapcsán Bartenstein bárónak, az Illír Udvari Bizottság elnökének és Koller bárónak, a Magyar Udvari Kancellária expedíciója akkori vezetőjének szemléletében az illír nemzet fogalma a szerb nemzettel való azonosítás felé mozdult el. A fogalmak tisztázásához sokban hozzájárult Koller 1755-ös nagy elaborátu-

⁶⁵ HHStA StRP 328/1770 Blümege-től került az Államtanácshoz. exp. 1770. jan. 28. Billet gróf Breunerhez. EUK 77:1770. „... *noverit idem Episcopus nominationem hanc merae Gratiae Nostrae Caesareo-Regiae esse symbolum.*”

ma, a „System in illyrischen Angelengenheiten” is.⁶⁶ Az erdélyi románság mindeközben mind szorosabb kapcsolatokat épített ki az illír nemzettel, és megismerte privilégiumait. Nenadovics metropolita a halmágyi ortodox papokat egyenesen kecsgettette az illír előjogokkal.⁶⁷ I. Tóth Zoltán feltételezi, hogy az ötvenes évek erdélyi népmozgalmi mögött – legalábbis az ortodox papság körében – az illír privilégiumok és szabadságok megszerzésének politikai reményesei is megbújtak, és kimutatja, hogy ezek a remények a korszak végéig (1774-ig) elevenen éltek, melyet az is táplálhatott, hogy Eustatievici Demeter püspöki titkár állítólag román nyelvre lefordította és Râmnícben kiadta a szerb nemzeti privilégiumokat.⁶⁸ Tökéletesen egyetértek I. Tóth Zoltán megjegyzésével, hogy a bécsi udvar többoldali elkötelezettsége a rendiség, az illírismus és az unió felé bonyolult politikai képletet eredményezett az erdélyi románság irányában. Az illír jogok erdélyi érvényesülése a szatmári békével fémjelzett közjogi kompromisszum következtében eleve kizárt dolog volt, mert ez a jogkiterjesztés a románság ortodox részét kiemelte volna a császár által ünnepélyesen biztosított erdélyi alkotmány sorompói közül. Az illírismus felé való elkötelezettséget illetően elég megemlítenünk azokat a véleményeket, melyek szerint a katolikus vallásnak sokkal kevesebb félnivalója van a nem unitus görögöktől (értsd: vallásúaktól), mint a lutheránusoktól és a kálvinistáktól, valamint hogy mindössze a görögkeletiek nagy tömegeinek köszönhető, hogy a katolikus vallás Magyarországon az elnyomottságnak még abba az állapotába sem került, mint amit Erdélyben a fejedelemség időszakában kellett elszenvednie.⁶⁹ Korábban szoltam már a vallási és politikai elkötelezettségről az unió iránt, melyre halálos csapást mért volna az illír jogok megadásának lépése, mert ezek ereje messze felülmúlta az

⁶⁶ I. Tóth 200.; 400. old.

⁶⁷ I. Tóth 201. old. Nenadovich ígéretére: „Vos igitur in quantum potestis opponite vos cum clementibus privilegiis nostris.” (1751. július 11.) EUK 325: 1758. Idézi I. Tóth 400. old.

⁶⁸ I. Tóth 201; 400. old.

⁶⁹ I. Tóth 199. old. „... die katholische Religion von den nichtunirten Griechen bei weitem nicht so viel, als von den Lutheranern und Calvinisten zu befürchten habe...”; „Man hat glaublich in Gegenheil ihrer grossen Menge zu zuschreiben, dass die katholische Religion in Ungarn nicht gänzlich, oder doch so, wie in Siebenbürgen, unter den daselbst erwählten Fürsten unterdrückt worden.” – idézi I. Tóth 400. old.

unitusoknak a Lipót-féle diplomákban tett ígéreteket. Egyetértek I. Tóth Zoltánnak azokkal a megjegyzéseivel is, hogy az udvar nehéz helyzetbe került volna amiatt, mert az ortodoxiát másként kellett kezelnie a szerbeknél és másként a románoknál, sőt másként az erdélyi románoknál, mint a magyarországiaknál, valamint hogy az udvar többirányú elkötelezettsége nem engedte meg az erdélyi románság irányában folytatott egységes, következetes politikát.⁷⁰ Mint korábban láttuk, az Illír Deputáció elnöke, báró Koller is elismerte 1768-ban, hogy a Sophronius-féle vallási mozgalom idején az államhatalom különböző szerveit, sőt kifejezetten az udvari szerveket is megzavarták a görög rítusú nem unitus metropolita húzásai a játszmában, ami a hét éves háború katonailag kritikus időszaka mellett némiképpen gátolta a hatékony fellépést, és ismételten arra kényszerítette az udvari vezető elitet, hogy az egész uniós kérdéskör 1754-től bekövetkező változásait ismételten áttekintse.⁷¹

I. Tóth Zoltán megállapításait azonban az alátámasztás mellett némiképp pontosítani is szeretném. Az általam feltárt források alapján egyértelmű, hogy a görög szertartásúakkal szemben folytatott Habsburg birodalmi politika az egységes szempontrendszer szerint való elbírálás útján indult el. A látszólag szétfutó politikai szálak összefonásának letéteményese és egyben szinte mániákus szorgalmazója az a Koller Ferenc volt, aki már 1755-ben egy olyan szisztémában foglalta össze az illír ügyek természetét, mely megalapozta a későbbi Illír Regulamentumokat is.

A politikailag az orosz kapcsolat miatt is rendkívül veszélyes szerb befolyás kiterjesztésére válaszul az uniós munkálatok az Erdéllyel közvetlenül határos Bihar megyében és a váradi egyházmegyében is újból mozgásba lendültek. Ekkor lett elfogadottá I. Lipót rendeleteinek az az értelmezése, hogy ezek értelmében a görögkeleti püspököknek nincs joguk a katolikus püspök diocéziseiben utazgatni,⁷² és a szerb érseknek meglehetősen nyomatókusan kellett az aradi görögkeleti püspököt a vá-

⁷⁰ I. Tóth 201. old.

⁷¹ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v

⁷² Hóman–Szekfű 446. old.

radi egyházmegyében az egyházi joghatóság gyakorlásának beszüntetésére kényszerítene.⁷³ Az 1695-ös illír diplomában említett IV. lateráni zsinat azon elvét, hogy ugyanazon a területen nem érvényesülhet több püspöki joghatóság, az államhatalom ezek után a görög szertartású unitus és nem unitus püspökökre értelmezte. Az új váradi püspök, a barokk püspöki palotát építtető báró Patachich Ádám megint megfordította az oláhságot: jezsuita missziókat hozott be, bazilita monostort alapított, évi 8–10.000 forintot költött az egyesült papságra, 2000 forintot az oláh iskolákra, sőt az uniált plébániák kegyúri terheit is magára vállalta, úgyhogy 1765-ben már ismét 94 egyesült plébániája volt.⁷⁴ Sajátos körülmény, hogy a változások pont addigra értek be, mire Erdélyben a görögkeletiekkel szemben kezdett türelmi politika teljesen más helyzetet alakított ki. A törekvés azonban a magyarországi uniós politikában bekövetkezett változások hatására megvolt arra, hogy az egy terület–egy püspök elvet Erdélyre is ismételten alkalmazták. Novakovich készülő lemondása kapcsán megszólalt az erdélyi unitus püspök is. Rednik az összes ortodoxok feletti lelki főséget magának kérte, és a dévai esperest szerette volna proto-archidiaconusi (főesperesi) címmel kineveztetni, unitus teológust téve melléje a balázsfalvi baziliták közül.⁷⁵

Bár nem találtam annak nyomát, hogy Rednik javaslata komoly megfontolás tárgyává lett volna az udvarban,⁷⁶ báró Koller 1768-ban kimondta az erdélyi uniós politika egyik kulcsfontosságú alapelvét, mint amelyből számos dolog levezethető. Hogy nevezetesen a Magyar Királyságban és csatolt részeiben letelepedett illír nem unitus klérusnak és népnek legkegyelmesebben adományozott privilégiumok az Erdélyben található nem unitusoknak éppen nem adományoztatnak oda („*nicht*

⁷³ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 380v-381r.

⁷⁴ Hóman–Szekfü IV. 447. old.

⁷⁵ EUK 476:1768 – idézi I. TÓTH 227. old. A görög szertartású unitus és nem unitus püspöki hatalommal kapcsolatos intézkedéseket lásd később.

⁷⁶ Sőt ellenkezőleg, inkább a nem unitus néppel és klérussal szembeni békés magatartásra szólították föl magát a püspököt és alárendeltjeit is – EUK 1768:423 a Rednik püspökhöz intézett 1768. október 24-i dekrétum.

zu statten kommen”), következésképpen ezek nem viselhetik hasonlóan magukat azokhoz, és nem is kerülhetnek a Magyar Királyságban és csatolt részeiben található nem unitusokkal egy számos aggodalmat keltő hivatali nexusba sem.⁷⁷ 1774-ben pedig az 1770-es Illír Regulamentum (és számos más hasonló, közelebről nem részletezett üdvös intézkedés) legfőbb eredményének azt tartotta, hogy a Magyarországon és csatolt részeiben lévő görög rítusú nem unitus klérus a szükséges korlátok közé helyeztetett. Ehhez még hozzáfűzte, hogy az Illír Deputáció hatásköre szerint igyekezett is ezt a papságot minden szempontból ezek között a korlátok között megtartani, így tehát erről az oldalról nem kell semmitől sem tartani.⁷⁸ Vagyis a bécsi udvar illír politikájának egyik rendkívül fontos célja volt, hogy az erdélyi görög szertartásúakat érintő valláspolitikájában szabad kezet nyerjen.

Miben foglalható össze az erdélyi románság példáján bemutatkozó kisebbségpolitika és kisebbségi jogok kérdésköre a tereziánus évtizedekben (1740–1780 között)? Mária Terézia elődeitől örökölt egy olyan uniós politikát, amely a láthatóan nagy tömegű erdélyi románság társadalmi felemelésével a rendi nemzetek jövőendő ellensúlyát igyekezett magának kinevelni. A Habsburg-államhatalom az erdélyi románság vallási uniójával a politikailag lojálisnak ítélt katolikus rendek súlyát kívánta erősíteni az Erdélyben mindvégig erősen protestáns többségű rendi nemzetekkel szemben. Ennek a politikának a fiktív unió teljes összeomlásával teljesen új körülmények között kellett érvényesülnie. Az időszak erdélyi vallási unió politikájának legfontosabb mozgatórugói a vallási és az államérdek voltak. Az igazi államérdek azonban nem lehet ellentétes a vallás érdekével. Az ország felvirágoztatását szolgáló reformok keresztülvitelét a bécsi udvar szerint elsődlegesen a katolikusok csekély politikai súlya és a nem katolikusok túlsúlya akadályozta. A katolikusok számáránya megnövelésének legkönnyebben járható útja az erdélyi népesség túlnyomó részét kitevő románok uniált vallásra való térítése volt, illetve megtartásuk ezen a

⁷⁷ MOL A108 2. csomó 379r-385v Báró Koller 1768. március 29-i előterjesztése az Illír Udvari Deputáció és az Erdélyi Udvari Kancellária koncertációjáról. Tárgy: az Illír Deputáció erdélyi hatásköre 384v-385r.

⁷⁸ MOL A98 7. csomó 218r-223v Az Illír Deputáció elnökének 1774. okt. 1-jei véleménye („*Wohlmeynung*”) 221r.

valláson. Erdély politikai közegében csak az olyan uniós politika lehetett volna hatékony, amelyet egy a központ iránt feltétlenül lojális, a katolikus érdekek iránt elkötelezett, tehetséges gubernátor tart kézben, koordinál, s amelyet igazából összefüggésében egyedül ő ismer, de ilyet a bécsi udvar nehezen talált. A több-kevesebb sikerrel alkalmazott támogató politika ambiciózus és tehetséges román egyháziak kezében mégis lehetőséget adott a román nemzeteszmé kifejlődésének, amelynek fő oszlopait Micu-Klein püspök 1744-es bukása után a tanítványai köréből szerveződő következő generáció is vallotta, sőt bizonyos elemeit még az államhatárral szemben is érvényesítette. Az állami uniós politika mozgásterét többé-kevésbé meghatározta az erdélyi unitus és a görögkeleti vallás alkotmánya. Az erdélyi görögkeletieknek állami elismertetésüket és türt közjogi státusukat csak két nagy vallási mozgalom árán sikerült az 1760-as évek elejére kiharcolniuk. Az erdélyi uniós politika berendezkedését nagyban meghatározták az 1762-ig tartó átmeneti időszak engedményei és rendelkezései, bár a későbbiekben a bécsi udvar nagyban törekedett az engedmények visszavonására. Az erdélyi görögkeletiek alkotmánya négy tényező sajátos keverékének tekinthető. Az oroszok felé tett diplomáciai gesztusnak. A szerb befolyás visszaszorítására alkalmazott *divide et impera* elvnek, aminek következtében a bécsi udvar illír politikájának egyik rendkívül fontos célja lett, hogy a szerb egyházi befolyás visszaszorításával az erdélyi görög szertartásúakat érintő valláspolitikájában szabad kezét nyerjen. Az erdélyi román nép keleti típusú, „nyugtalanásra hajlamos” lelki alkatának, amelyet a tartomány békéje és az államérdek miatt a bécsi sem hagyhatott figyelmen kívül. Bár az erdélyi görög szertartású felekezetek alkotmánya jelentős részben az állami szervek által az uralkodónó szándékai szerint kiadott szabályozások voltak, ezek a szabályozások gyakran kényszerpályáknak és nem szeretett „kisebbségi rossz” politika eredményeinek tekinthetők. Ha mérlegre tesszük az erdélyi románság példáján mutatkozó kisebbségpolitikát, úgy találjuk, hogy az az állami hatalomkoncentrációt és Erdély vallási és a rendi jogokon ütött réssel társadalmi egységesítését szolgálta volna, de végső soron a korábbinál több széttagoltságot eredményezett, és nem tudta útját állni a görögkeletiek lassú jogi öntudatosodásának sem, mely a 70-es évek kérelmeiben már egyértelműen testet öltött.

KRITIKA

Tutuskó Ágnes

Mazurok Oleg. Szabó Oreszt könyve a magyar oroszokról Ungvár, 2011

Oleg Mazurok. Oreszt Szabov ta joho kniha pro uhorskih rusziniv. Uzhgorod: Vidavnictvo Karpatszka Vezsa, 2011., 480 oldal

A soknemzetiségű Magyarország területén élő ruszinok múltját dolgozza fel Szabó Oreszt *A magyar oroszokról (Ruthének)* című monográfiájában, történeti, művelődéstörténeti, gazdasági, néprajzi és statisztikai szempontok figyelembevételével. Örvendetes hír, hogy az 1913-ban a Nemzetiségi Ismertető Könyvtár kiadásában, Budapesten megjelent mű a mai ukrán történetírásban is tanulmányozás tárgyává vált. Mazurok Oleg többek között az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar történelem és európai integráció tanszék diákjainak ajánlja könyvét. Szabó Oreszt (1867–1944?) Kövesligeten (ma Дарово) született, ruszin-magyar vegyes családba. A jogi diploma megszerzése után főispáni titkárként helyezkedett el Bereg vármegyében. 1902-ben a Magyarországi Görög Katolikusok Egyesületének elnöke lett. 1913-tól kezdve a Belügyminisztériumban dolgozott mint miniszteri titkár. 1918 decemberében Ruténföld központi kormánybiztosává nevezték ki. Fő művei: *A magyar oroszokról.* (Ruthének.), Budapest, 1913; *Ruszinföld autonómiájáról,* Budapest, 1939.

Mazurok részletesen tanulmányozta a Szabó Oreszt személyéről szóló orosz nyelvű szakirodalmat. Megjegyezte, hogy az 1939 utáni történetírásban kevés szó esik róla mint társadalom-politikai vezetőről. Pop Iván 2001-ben megjelent „Енциклопедія Подкарпатської Руси” című munkájából idéz bibliográfiai adatokat. Tanulmányozta Paul Robert Magocsi „Формування національної самосвідомості: